

ЯКІСНА ВИЩА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ДОСТУП ДО НЕЇ СОЦІАЛЬНО НЕЗАХИЩЕНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ

Постановка проблеми

Сьогодні конкурентоспроможність будь-якої країни залежить не стільки від потужності природних ресурсів, скільки від якості людських. Рівень розвитку освіти, стан людського капіталу, кваліфікація населення вирішальною мірою формують соціально-економічний потенціал держави. Світова практика свідчить, що понад 50% зростання ВВП на душу населення визначається підвищенням продуктивності праці, освіченістю, кваліфікацією і фаховими навичками громадян. А високого рівня життя досягають ті країни, де кожен другий працівник має вищу освіту [1]. В сучасних умовах роль вищої освіти як компонента духовного життя людини – основного елемента суспільства, будь-якої форми соціальності – незаперечна [2].

Прискорення глобалізаційних процесів наприкінці ХХ сторіччя стало каталізатором появи нового типу економічного середовища – економіки, що базується на знаннях. Спроможність країни до створення знань (у першу чергу наукових), їх розповсюдження та ефективного використання для розвитку виробництва і суспільства стають у такій економіці основними факторами зростання поряд з традиційними джерелами – інвестиціями та трудовими ресурсами, суттєво підвищуючи ефективність їх використання.

Сьогодні в Україні освіта перебуває у складному становищі, їй не вдалося уникнути наслідків економічної кризи. Недостатній рівень державного фінансування призводить до відтоку кваліфікованих кадрів з цієї сфери. На всіх

рівнях освітнього циклу відбулося зниження якості навчання. Нагальним є вирішення питання доступу до якісної освіти, особливо вищої, яка все більшою мірою стає платною, тобто недоступною для сімей з низьким рівнем доходу. Національною доктриною освіти передбачено широкий спектр заходів з оновлення традиційної освіти, у той же час структурно-інноваційне оновлення економіки, що вийшла на траєкторію зростання, вимагає суттєвих зрушень у рівнях підготовки фахівців, їх відповідності вимогам перспективних технологій та техніки [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз наукових досліджень у сфері освіти, зокрема вищої, здійснювався рядом науковців, серед яких варто виділити таких: В. Андрущенко, Л. Беззубко, В. Бобров, І. Грищенко, В. Дзоз, Д. Дзвінчук, О. Жабенко, О. Зайченко, І. Каленюк, В. Козубняк, В. Кремень, В. Лугай, В. Луговий, В. Майборода, О. Мінаєв, В. Огаренко, С. Ніколаєнко, В. Огнев'юк, Н. Островерхова, Н. Протасова, О. Падалка, Н. Подольчак, М. Степко. Проте в контексті дослідження можна зазначити, що в Україні відсутні єдині підходи до розробки заходів економічного доступу соціально незахищених верств населення до якісної освіти.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на велику кількість публікацій з цієї теми в науковій літературі не знайшли комплексного висвітлення питання, пов'язані з розробкою заходів економічного доступу соціально незахищених верств населення до якісної вищої освіти.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розробка заходів економічного доступу соціально незахищених верств населення до якісної вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження

У 2000 році Україна приєдналася до Декларації тисячоліття ООН та взяла на себе зобов'язання щодо Цілей Розвитку Тисячоліття (ЦРТ). Зокрема, відповідно до ЦРТ, уточнених у 2010 році, перед Україною стоїть завдання до 2015 року

ліквідувати бідність за критерієм добового споживання, що не перевищує 5 дол. США на добу за паритетом купівельної спроможності (ПКС) [4] та підвищити якість освіти за набором показників, зокрема, частка діючих державних стандартів освіти, які відповідають вимогам європейської спільноти за чистим показником охоплення вищою освітою осіб віком 18-22 роки (1-4 рівнів акредитації) повинна у 2015 році становити 67 % [3].

У зв'язку з обмеженими можливостями держави для вирішення проблеми подолання бідності в Україні відбувається подальше підвищення її рівня. Прогнозованого до 2010 року скорочення рівня бідності до 21,5 % і рівня крайньої бідності до 3 % не відбулося. Саме тому у проекті загальнодержавної програми подолання та запобігання бідності в Україні на 2010–2015 роки стверджується, що досягти задекларованої мети державі не вдасться, тому встановлено «реалістичішну» мету – зменшити рівень бідності до 25 % [4].

Така ситуація справ з рівнем бідності в Україні призводить до скорочення можливостей доступу до вищої освіти як бідної частини населення та їх дітей, так і людей, які можуть бути віднесені до соціально незахищених верств населення.

Головним способом боротьби з бідністю є підвищення рівня життя населення, надання громадянам можливості гідно працювати, підвищувати свій рівень добробуту шляхом здобуття якісної вищої освіти [5]

За результатами проведеного загальнонаціонального опитування з метою дослідження громадської думки щодо вступу до вищих навчальних закладів за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) та певних питань якості освіти третина населення України (32%) питання вдосконалення якості вищої освіти відносить до завдань першочергової важливості, особливо – молодь віком до 30 років (37%) [6].

Україна все ще відноситься до країн з якісною освітою (за результатами досліджень Мельбурнського університету опублікованими у 2012 році держава увійшла до 25 країн – зайняла 25 місце). Експертами здійснювалось порівняння

освітніх систем в 48 країнах за більш ніж 20 критеріями, серед яких державні інвестиції у вищу освіту, підготовка потрібних для країни фахівців, зв'язок з університетами за кордоном тощо. В п'ятірці лідерів знаходяться такі країни, як США, Швеція, Канада, Фінляндія і Данія. США домінують в світі не тільки за сумою інвестицій в освіту, а й за кількістю опублікованих наукових статей [7].

Відповідно до Конституції Україна є соціальною державою (ст. 1) [8], у зв'язку з чим повинна здійснювати підтримку соціально незахищених верств населення, які за фізичним розвитком, майновим станом тощо не мають можливості на загальних засадах бути конкурентоспроможними по відношенню до інших абітурієнтів при вступі до вищих навчальних закладів (ВНЗ) [9].

Рівний доступ до освіти – європейський лозунг, який проник в український освітній простір після приєднання до Болонської системи й укріпився із запровадженням ЗНО. У вітчизняних же реаліях рівний доступ співіснує з розгалуженою системою пільгових категорій абітурієнтів, пільги для яких встановлені на законодавчому рівні [10]. Питання скорочення пільг при вступі до вищих навчальних закладів (ВНЗ) порушується давно, але при цьому кількість пільгових категорій не зменшується, а навпаки – збільшується. Українська система вищої освіти, замість того, щоб проводити селекцію найрозумніших і найобдарованіших, здатних займатися інтелектуальною працею, перетворюється на своєрідну форму соціальної допомоги.

В освіті ж негативна селекція призводить до «вимивання», нівелювання інтелекту. Позбавленням здібних дітей із бідних родин шансів отримати якісну освіту поглиблюється процес негативної селекції суспільного інтелекту. Цей процес уже призвів до непоправних інтелектуальних втрат. Кілька хвиль «витікання інтелекту», трудова міграція освіченої молоді (за період 1997-2009 рр. Україна у світовому рейтингу наукової продукції опустилася з 27-ї на 43-тю позицію) [11].

Більшість нині чинних пільг були запроваджені, коли ніякого загального тестування у школах не було і не результати тестів визначали, хто до якого ВНЗ

потрапить. Учасникам бойових дій та інвалідам війни дали вступні пільги в 1993 році, дітям-сиротам – у 1994 році, «чорнобильцям» – у 1991 році, інвалідам I, II груп – у 1992 році, шахтарям і дітям шахтарів – у 2002 році. І лише призерам всеукраїнських олімпіад – у 2008 році [12].

В сучасних умовах відповідно до умов вступу до ВНЗ у 2013 році (як і у минулому році) для абітурієнтів, які вступають до ВНЗ на пільгових умовах, відводиться не більше 25 % бюджетних місць. Поза конкурсом, у 2013 році, як і в попередні роки, зараховуються [13]: діти, батьки яких загинули під час бойових дій; діти-сироти та діти (до 23 років), позбавлені батьківського піклування; діти-інваліди віком до 18 років, інваліди I і II груп; діти-інваліди Чорнобильської катастрофи та діти до 18 років, чиї батьки загинули через Чорнобильську катастрофу; діти чорнобильців I категорії (до 18 років) і чорнобильці I і II категорій; діти загиблих шахтарів, шахтарів-інвалідів I та II груп та шахтарів, які мають стаж роботи не менше 15 років; діти, чиї батьки загинули або стали інвалідами на вугледобувних підприємствах (при вступі на гірничі спеціальності); діти військовослужбовців та працівників правоохоронних органів, які загинули при виконанні службових обов'язків; члени сімей шахтарів та гірничорятувальників, які загинули внаслідок аварії на шахті ім. Засядька.

При рівній кількості конкурсних балів в першу чергу будуть зараховані такі категорії пільговиків [13]: сироти; члени сімей військових (при вступі до військових ВНЗ і військових підрозділів ВНЗ); інваліди III групи, а також діти інвалідів з малозабезпечених сімей; демобілізовані з армії в рік вступу; діти з сімей з п'ятьма і більше дітьми; медалісти; інші категорії абітурієнтів, які визначає ВНЗ.

У 2009 році був зареєстрований і включений до порядку денного Проект «Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо скасування пільг при вступі у вищі навчальні заклади)», який проте не був підтриманий Верховною Радою у першому читанні [14].

Відповідно до цього Закону пропонується скасувати позаконкурсний вступ до

вузів для учасників бойових дій на території інших держав; чорнобильців; шахтарів, які мають стаж підземної роботи не менше трьох років, дітей, батьки яких мають стаж підземної роботи не менше 15 років, дітей шахтарів, які загинули в результаті нещасного випадку на виробництві, а також дітей шахтарів-інвалідів I та II груп. Перевагу матимуть лише діти-інваліди та інваліди I і II груп, яким не протипоказане навчання за обраною спеціальністю, а також діти з малозабезпечених сімей, у яких один або обидва батьки є інвалідами [15].

За умови складання вступних іспитів (вступних випробувань) за рівних умов (рівній кількості балів) переважне право на зарахування до вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладів мають діти-інваліди та інваліди I та II груп, яким не протипоказане навчання за обраною спеціальністю. Таким самим правом користуються діти з малозабезпечених сімей, у яких: обидва батьки є інвалідами; один з батьків - інвалід, а інший помер; одинока матір з числа інвалідів; батько – інвалід, який виховує дитину без матері [16].

Доцільність прийняття даного законопроекту пояснюється тим, що за змістом частини четвертої статті 53 Конституції України «громадяни мають право безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі». Аналогічні положення містяться також в Законах України «Про освіту» (частина третя статті 42) та «Про вищу освіту» (частина перша статті 44). Це означає, що головним критерієм зарахування громадян до вищих навчальних закладів має бути рівень їх знань, а не їхнє етнічне чи соціальне походження, майновий стан, місце проживання та інші ознаки [16].

В той же час, Закони України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про основи захищеності інвалідів в Україні» та «Про підвищення престижності шахтарської праці» такі пільги передбачають для деяких категорій громадян, а саме: що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; шахтарів, які мають стаж підземної роботи не менше

трьох років; дітей, батьки яких мають стаж підземної роботи не менше 15 років; дітей шахтарів, які загинули внаслідок нещасного випадку на виробництві; шахтарів-інвалідів I та II груп; учасникам бойових дій на території інших держав; дітей-інвалідів та інвалідів першої та другої груп, яким не протипоказане навчання за обраною спеціальністю [16].

При цьому слід зазначити, що окремі з цих Законів (зокрема, Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»), прийняті до ухвалення Конституції України. Відповідно ж до частини першої її перехідних положень «закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить Конституції України» [16].

Прийняття Закону України «Про вищу освіту» зі збереженими пільгами може призвести до порушення закріпленої частиною третьою статті 22 Конституції України норми, відповідно до якої «при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод». Однак, при цьому слід враховувати й те, що наданням пільг одним категоріям громадян (зокрема, на позаконкурсний вступ до вищих навчальних закладів) звужується обсяг прав і свобод інших громадян [16].

Не проти скасувати соціальні пільги й самі університети. Експерти підмічають негативну тенденцію невтішних навчальних досягнень у студентів-пільговиків, мовляв, «вони стають другосортними, і після першого чи другого семестрів їх відраховують» [10].

Враховуючи зазначене в контексті болонської системи та євроінтеграційних прагнень України можна зазначити, що Україні необхідно досвід країн Європейського Союзу у сфері забезпечення економічного доступу до якісної освіти. Так, Болонський процес не передбачає жодних пільг при вступі: пільги можуть бути в соціальній підтримці, матеріальній допомозі. У розвинутих європейських країнах активно працюють приватні фонди, які дають стипендії різним категоріям студентів.

Але це не передбачає позаконкурсного вступу до університету. На шпальтах передових видань Британії та Америки, де вища освіта виключно платна, журналісти наполягають на більш активному залученні до вищої освіти дітей з сімей «low-background». Проте про законодавче встановлення соціальних пільг там не йдеться [10].

Висновки

Враховуючи зазначене можна констатувати, що така ситуація з пільговими категоріями населення при вступі до ВНЗ на фоні загострення проблем, пов'язаних з підвищення рівня бідності населення може призвести до погіршення рівня освіти в Україні у результаті погіршення рівня знань у пільговиків, що в цілому вимагає розробки адекватних заходів, які сприяли б покращенню ситуації у сфері вищої освіти України у контексті економічного доступу соціально незахищених верств населення до якісної вищої освіти.

Зокрема, такими заходами можуть бути: організація безплатного навчання на підготовчих курсах, призначення соціальних стипендій, запровадження грантів на навчання, квотування місць у гуртожитках, надання пільгових кредитів на навчання тощо [10]. Також могло б сприяти вирішенню питань у цій сфері надання Кабінету Міністрів України на законодавчому рівні права, виходячи із реальних потреб держави, щорічно встановлювати для відповідних категорій соціально незахищених громадян (інвалідів, дітей-сиріт, випускників сільських шкіл тощо) квоти, в межах яких вони могли б конкурувати між собою при вступі до вищих навчальних закладів державної і комунальної форм власності [9].

Список використаних джерел

1. Б. Данилишин, В. Куценко. Інноваційна модель економічного розвитку: роль вищої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2005-09/art3-vis9-05.pdf>.
2. Значення вищої освіти для сучасної людини. Навіщо потрібен диплом ВУЗа? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://i->

medic.com.ua/index.php?newsid=6432.

3. Ціль 2. Забезпечення якісної освіти впродовж життя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine2015.org.ua/tsil2>.

4. Авчухова А.М., Шиптенко Т.В. Використання європейського досвіду подолання бідності в Україні. // Стратегічні пріоритети, №4 (21), 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sp/2011_4/090-095.pdf.

5. Шляхи подолання бідності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rda-kalanchak.at.ua/_tbkp/shljakhi_podolannja_bidnosti_v_ukrajini.doc.

6. Тестування та рівний доступ до якісної вищої освіти: громадська думка про ЗНО, вступ до вишів, проблеми вищої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/en/polls/2011-year/testuvannja-ta-rivnii-dostup-do-jakisnoi-vishoi-osviti-gromadska-dumka-pro-zno -vstup-do-vishiv -problemi-vishoi-shkoli.htm>.

7. Україна увійшла в рейтинг країн з найбільш якісною вищою освітою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://acf.ua/news/ukra%D1%97na-uvijshla-v-rejting-kra%D1%97n-z-najbilsh-yakisnoyu-vishhoju-osvitoyu>.

8. Конституція України. Розділ I [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/content/chapter01.html>.

9. Висновок на проект Закону України «Про вищу освіту» (реєстрац. № 7486-1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=39329&pf35401=182310>.

10. А. Яценко. Навіщо пільги для вступу до вузів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://human-rights.unian.net/ukr/detail/191845>.

11. Л. Суржик. Вища освіта: негативна селекція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/vischa_osvita_negativna_selektsiya.html.

12. Пільга замість знань [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.gk-press.if.ua/node/1721>.

13. Особливості вступної кампанії-2013 [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://www.osvita.org.ua/articles/1593.html>.

14. Пільги при вступі у вуз залишаються [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://human-rights.unian.net/ukr/detail/196431>.

15. Перевагу матимуть лише діти-інваліди та інваліди I і II груп, яким не протипоказане навчання за обраною спеціальністю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/bilshist-pilgovikiv-mozhut-pozbaviti-pozakonkursnogo-vstupu-do-vuziv.html>.

16. О. Коваль. Пільги залишаються або як депутати нові законопроекти реєстрували [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cga.in.ua/index.php?itemid=1102>.